

**Oponentský posudok na doktorskú dizertačnú prácu Tamah Sherman
„Obraceni na víru“ jako komunikační problém: situace prvního kontaktu.
Proselyting in first-contact situation.**

(Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2007, 352 strán)

V úvode posudku je potrebné konštatovať, že predložená doktorská dizertačná práca Tamah Sherman je originálnym a veľmi cenným príspevkom do oblasti analýzy jazyka v interakcii („talk-in-interaction“), a to nielen pre disciplíny, ku ktorým sa autorka priamo hlási (Etnometodológia, Konverzačná analýza, Členská kategorizačná analýza a Teória jazykového manažmentu) tým, že tieto môžu profitovať z tematického záberu práce do oblasti náboženského presvedčania v oblasti komunikácie na verejnosti, ale aj metodologicky, a to z jej snahy podporiť analýzu ukážok (a tým zabezpečiť spoľahlivosť interpretácií) vhodným začleňovaním odkazov nielen na konkrétnu situáciu, ale aj na širšie prostredie, v ktorom vznikali a s ktorým sa autorka dokonale oboznámila. **Ďalším významným prínosom práce je to, že sa dá vnímať aj z perspektívy (klasickej) pragmalingvistickej teórie zdvorilosti, ktorá je tu prítomná implicitne cez odkazy na jej ústredný koncept „tváre“ (*face*), ako aj explicitne na publikáciu Brownovej a Levinsona (1987). Táto perspektíva umožňuje vnímať fenomén zdvorilosti ako ďalšiu významnú rovinu interakčného diania, ktorá sa navrstvuje na ostatné zdroje organizácie (resultujúce v Sacksovsky chápanom „thick surface“), a ktorá mala už od začiatku výskumu legitimitu stať sa plnohodnotnou výskumnou otázkou (napr. Ako účastníci vzájomne „riešia“ problém napĺňania potrieb „tváří“ tak, že zabezpečia plynulý/nekonfliktný priebeh interakcie?).**

Štruktúra práce sleduje nielen všeobecnometodologické hľadisko (Kapitoly 1-9: výskumné otázky, metodológia, analýza dát, závery, odporúčania na ďalší výskum, prílohy), ale vyplýva aj z povahy skúmaného materiálu ako rečovej udalosti „obracania na vieru“ v dynamike jej priebehu (jadrové analytické kapitoly kopírujú štruktúru udalostí podľa ich fáz: „summonsing“, identifikácia a rekognícia, kategorizačný a tematický priebeh, iniciovanie ďalšieho kontaktu).

Analyzovaná rečová udalosť „obracania na vieru“ (RUOV) je prípad inštitucionalizovanej interakcie, ktorá sa deje formou priameho kontaktu na verejnosti a ktorá, možno sa na rozdiel od autorky práce domnievať, je vo viacerých ohľadoch odlišná od iných použití jazyka na verejnosti, a to špecifickým prepojením jej organizácie na viacerých rovinách: kategoriálnej (charakterom vzťahu), sekvenčnej a preferenčnej (distribúciou rečových aktov) ako aj tematickej (pertraktované témy). RUOV je v prvom rade kategoriálne definovaná štandardizovaným relačným párom „misionár“ – „oslovený“ (*missionary – investigator*) zo súboru „účastníci aktu obracania na vieru“ (proselyting situation) s jasne definovaným systémom vzájomných vzťahov a z nich vyplývajúcich zodpovedností, ako aj preddefinovaným, hoci flexibilným, zoznamom tém a postupnosťou ich nastoľovania. Ďalším významným faktorom je skutočnosť, že rečová činnosť misionára je pripravená. Ďalšie aspekty špecifickosti RUOV (čím ho vyčleňujú z bohatého diapazónu iných rečových udalostí odohrávajúcich sa vo verejnom komunikačnom priestore) spočívajú v intenzite napätia vyplývajúceho z verejného charakteru priestoru (ulica) a súkromnej až intímnej témy, epizodickosti kontaktu a zložitej štrukturovanosti témy, riadenosti a spontánnosti, pripravenosti a nepripravenosti a pod., ale hlavne v skutočnosti, že akt „obracania na vieru“ je inváziou do súkromnej sféry individua (použijúc termín z oblasti pragmalingvistickej Teórie zdvorilosti, ide o akt ohrozujúci negatívnu tvár, *negative face-threatening act*), a to minimálne z dvoch hľadísk: 1. jeho nevyhnutnou súčasťou je členská kategorizácia osloveného do niektorej z kategórií na intervale ohraničenom pólmi „veriaci – neveriaci“; 2. cieľom RUOV nie je priamo na mieste „obrútiť“ osloveného na novú vieru, ale získať súhlas

na ďalší kontakt (vo forme účasti na bezplatných kurzoch angličtiny, na odvykacích kúrach od fajčenia), resp. kontaktný údaj (telefónne číslo). Obe účastnícke strany RUOV sa špecifickými krokmi orientujú na tento intervenčný charakter do súkromného teritória osobnosti, čo sa manifestuje širokým diapazónom verbálnych postupov na niekoľkých úrovniach organizácie interakcie, výber z ktorých sa riadi preferenčným systémom. Situačne ukotvená RUOV je riadená a jej cieľom je nastoliť tému viery, čo je výsostne privátna záležitosť. **V tejto súvislosti je ešte vhodné upozorniť, že z hľadiska komunikačných funkcií ide v prvom pláne predovšetkým o kontaktovosť/fatickosť (budovanie kontaktu a prehlbovanie vzájomnej dôvery s cieľom v kontakte pokračovať, resp. opakovať ho), a v druhom pláne o konatívnosť/presvedčanie/“obracanie na vieru“, ktoré sa podstatne líši od iných na prvý pohľad podobných typov marketingovej komunikácie, a to hodnotovou závažnosťou „tovaru“.**

Podstata a charakter rečovej činnosti, výskumný cieľ formulovaný v sérii otázok a povaha analyzovaných dát určujú ukotvenie práce v kvalitatívnom výskume. Analýza transkriptov je sýtená poznámkami z „pozadia“ fungovania inštitúcie, čím transkripty nezostávajú len viac či menej pôsobivé prepisy toho, o čom sa ľudia na ulici bavia a ktoré by uspokojili prirodzenú túžbu (zvedavosť) tretích osôb po cudzom súkromí; transkripty sa otvárajú čitateľovi pre formulovanie vlastných domnienok o tom, čo sa v skutočnosti deje, čím sa rieši základný problém kvalitatívneho výskumu, ktorým je jeho reliabilita v zmysle konzistentnosti v zaradovaní prípadov do rovnakej kategórie rôznymi analytikmi resp. pozorovateľmi. Uplatnením metodologickej „triangulácie“, t.j. kombináciou dát z viacerých kontextov (transkripty, interview, tlačené materiály atď.) a vhodným prepojením teoreticko-metodologických perspektív (napr. *repair* ako konverzačnoanalytický nástroj pri jazykovom manažmente) sú identifikované oblasti, v ktorých sa dáta „pretínajú“, resp. navzájom potvrdzujú, čím sa zabezpečuje ich reliabilita a výpovedná hodnota. **Z metodologického hľadiska je významná prítomnosť výskumníčky, dokonca jej priama účasť na interakcii. Otázka: ako táto skutočnosť ovplyvnila jej priebeh, prečo nebola použitá metóda tajnej nahrávky (*surreptitious recording*)? Sú transkripty radené chronologicky, t.j. v súlade s časom ich nahrávania, čím by sa napr. indikoval vývoj jazykovej a komunikačnej kompetencie misionárov?**

V časti venovanej analýze iniciálnych replík (Kapitola 4) uutorka vychádza zo Sacksovho konceptu 'ticketing', Schegloffovho modelu replikového páru *Summons-Answer* a zo zdvorilostného modelu Brownovej a Levinsona, podľa ktorého je RUOV ohrozením negatívnej tváre adresáta, čo sa kompenzuje uplatnením stratégií tzv. negatívnej zdvorilosti. V Leechovej (1983) taxonómii rečových aktov je žiadosť (*request*) inherentne konfliktný rečový akt, ktorý je (v optike CA) preferovane nasledovaný jej vyhovením a nepreferovane jej nevyhovením. **Táto skutočnosť je psychologická výhoda misionára; otázka: do akej miery je preferovanosť aktu „neodmietnutia žiadosti“ funkčne využiteľná a využitá a do akej miery s ňou misionári rátajú ako s interakčným „resource“ (na s. 84 autorka potvrdzuje, že ani v jednom prípade nedošlo k verbálnemu odmietnutiu *summons*, skôr k neverbálnemu). Aké iné negatívne-zdvorilostné stratégie sa používajú na prekonanie neochoty spolupracovať, na ktoré aspekty „negative face“ osloveného sa orientujú misionári (napr. okrem fenoménu času). Využíva sa niekedy taktika pozitívnej zdvorilosti? Preferenčný systém funguje aj pri „recognition“ v zmysle uprednostňovania menšieho počtu signálov potrebných na rozpoznanie: do akej miery je systém funkčný pri RUOV (napr. nevedie „rozpoznanie“ misionára ako príslušníka konkrétnej cirkvi k odmietnutiu pokračovania v kontakte vôbec?). Ďalšie súvisiace problémy: Do akej miery, ak vôbec, je fenomén zdvorilosti prítomný v príprave a práci misionárov ako užitočný, a nevyhnutný, nástroj na reflexiu rozdielnosti v interkultúrnom kontakte? Je skutočnosť, že ekvivalenty (preklady?) anglických formulácií *pre-requests* „May I speak**

with you?“ (s.98) sú kultúrne prenosné dokladom toho, že česká/stredoeurópska kultúra podobne rešpektuje potrebu „negative politeness“ ako americká (pozn.: Brown/Levinson identifikujú angloamerickú kultúru ako prevažne „positive-politeness culture“)?

Kapitola 5 analyzuje kategorizačnú činnosť ako ďalšiu vrstvu organizovanosti interakcie, ktorá sa prekrýva so sekvenčnou a tematickou organizáciou: účastníci riešia problém „why that category now“, čiže ktoré kategórie kedy použiť, aby rečová činnosť smerovala k splneniu komunikatívneho cieľa „obracania“, resp. aby sa od neho odstúpilo. Členské kategórie sú chápané nie ako fixné, ale situované interakčné „achievements“ a „resources“. Autorka identifikuje súbory členských kategórií („bydlisko“, „národnosť“, „povolanie/práca“) ako aj dynamiku kategorizácie (*category flow*; Fitzgerald and Housley 2002): od všeobecných ku špecifickým, od známych k menej známym, kým sa nenastolí relevantnosť použitia kategórií ústredných pre vykonávanie cieľovej činnosti „proselyting“, t.j. kategórie z inventára „religious community“.

Poznámka k previazanosti kategorizácie a zdvorilostného aspektu: postup „hedging/mitigating“ pri sebakategorizácii poukazuje na zdvorilostnú citlivosť špecifickej náboženskej kategórie „Mormon“, ktorá sa používa pomerne neskoro v priebehu interakcií, pričom sa uprednostňuje implicitná seba-kategorizácia, resp. ponuka *other-categorization* (znáte nás?) pred *self-categorization*. Možno sa domnievať, že táto postupnosť sociálnej členskej kategorizácie je motivovaná práve bráním ohľadu na „self-face“? Explicitná *self-categorization* (napr. „*my sme Mormoni*“) by bola potenciálne „face-threat to positive self-face“, a to vzhľadom na charakter vnímania tejto náboženskej organizácie v spoločnosti.

Kapitola 6 je o tematizovaní náboženskej viery ako cieľovej témy, ktoré sa deje pomerne neskoro v interakcii, a to v súhre s kategoriálnou a sekvenčnou činnosťou. Autorka analyzuje postupy negociácie témy viery v rámci iných tém v „zozname“ (bezplatné hodiny AJ, fajčenie, prípadne spontánne podnietené témy), pričom sa to sekvenčne „robí“ dvojako: v „preclosing position“, t.j. po vyčerpaní tém zo zoznamu, a organickejšie, kedy z priebežnej kategorizácie vyplynie identita iniciátora („missionary/Mormon“) a osloveného („investigator/potential convert“).

Viera je vnímaná ako privátna až intímna téma; jej tematizácia je potenciálna hrozba negatívnej ale aj pozitívnej tváre adresáta, čo je potenciálny priestor pre použitie stratégií negatívnej a pozitívnej zdvorilosti, ak sa interakcia má pohybovať v intervale akceptovateľného, vhodného, a teda slušného, resp. zdvorilého. Upozorňujeme ešte na systematické prehliadanie prípadov pozitívnej zdvorilosti v práci, ktorá sa manifestuje pomerne často (tzv. *face-enhancing acts*, C. Kerbrat-Orecchioni 1997), napr. poklonou, lichotením: *vypadáte jako student šikovný student* (s.145, case 4), *ste šikovný kluk* (s.155 case 9), *vypadáte jako sportovec* (158, case 11), alebo poukázaním na spoločný základ viery: *máme něco podobného ...* (s.191, case 10). Napokon aj samotná snaha o predĺžovanie kontaktu za účelom „building the relationship of trust“ je manifestácia stratégie „positive politeness“.

Kapitola 7 sa venuje fáze iniciovania ďalšieho kontaktu, jeho typom a preferenčným voľbám s ním spojených. V tejto fáze znova sa stáva relevantnou otázka preferenčného systému riadiaceho odpovede na žiadosť (request), ktorých motiváciou je znova branie ohľadu na partnerovu tvár (*face considerations*). V tomto zmysle je napr. **signifikantné správanie C32 (s.166-7, case 1)**, ktorý je „ideálnym objektom“ na obracanie, pretože poskytuje „affiliation markers“, volí preferované voľby na ponuky a zjemňuje (mitigates) nepreferované, čím postupne znižuje pavdepodobnosť odmietnutia (pričom ale sa sám kategorizuje ako „katolík“). Orientácia na zdvorilostný dopad činnosti misionárov je veľmi silná, čo je dokumentované napr. aj odmietnutím

sprostredkovaného kontaktu na tretiu osobu (s.186, case 8), resp. zdôrazňovaním nenásilného pôsobenia: *my nejsme tady abychom přesvědčili lidi nebo abychom vnucovali lidi ... jenom my mluvíme s lidmi* (s. 184, case7).

Kapitola 8 je venovaná jazykovému manažmentu (*language management*) ako ďalšiemu aspektu interakcie, t.j. priebežnej metalingvistickej reflexii používania jazyka, identifikácii problémov a implementácii ich riešení na jej mikro-(replikovej) a makro-(organizačnej) úrovni. RUOV je riadená činnosť integrujúca dialektiku „instructions“ a „lived course of action“ a zahrňajúca tri oblasti manažmentu – zvládania češtiny ako jazyka „proselyting“ na úrovni zvládnutia gramatického systému (*acquisition management*), pragmatickej kompetencie (*politeness management*) a voľby jazyka (*multilingualism management*). Normy na pozadí ktorých sa posudzujú odchýlky a ktoré sa riešia ako problém sa chápu ako flexibilné a situované, pričom pre misionárov ako „non-native speakers“ platia „kontaktné“ normy. V duchu metodologického ukotvenia práce autorka používa konverzačno-analytický nástroj „opravy“ (*repair*) na uchopenie metalingvistickej reflexie jazyka, resp. „postoja k jazyku“ (*behaviour-toward-language*), pričom cez jej preferenčný systém sa znova dostáva k fenoménu „tváre“ participantov a s ňou súvisiacich aspektov. **Otázka: do akej miery je možné vysvetliť neprevedenie žiadaných opráv (*self-elicited other-non-repairs*) gramatických chýb ako „face-threat avoidance“, čiže ako realizácia negatívnej zdvorilosti (napr.s.220, case 8, lines 187-8)? Preferovaním takého postupu (napríklad aj simuláciou porozumenia) sa účastníci vyhýbajú kategorizácii ako „language experts“ (išlo by o potenciálny *threat to positive other-face*), čím demonštrujú snahu hľadať nie význam existujúci nezávisle na nich, ale vzájomne zdieľané porozumenie (napr. *my speak english is very small – you speak good – sounds good*; s.224, case 13, lines 11-16).**

Tykanie/vykanie sa chápu ako manifestácia zdvorilosti; podľa nášho názoru ide o zdvorilostne neutrálne verbálne správanie, pretože je očakávané, normatívne stanovené. Tu sa ponúka chápanie zdvorilosti v intenciách novšieho (postpragmatického) modelu R.Wattsa (napr. 2003), ktorý navrhuje označovať takéto správanie ako *politic (=non-polite) behaviour* a odchýlky od neho ako otvorené pre potenciálne hodnotenie ako zdvorilé (*polite*) alebo nezdvorilé (*impolite*, resp. *overpolite*). Kategoriálne viazanou aktivitou na kategóriu misionár je vykanie, pričom ide iba o jednu sociolingvistickú manifestáciu verejného styku. Prípady nedodržania „syntagmatiky“ verbálneho verejného styku (vykanie + formálny pozdrav/lúčenie) sa síce odchyľujú od normy, no nehodnotia sa ako nezdvorilosť na pozadí bežnej normy, ale ako prípad fungujúci v intenciách inej normy uplatňovanej v interkultúrnom styku (tzv. kontaktnej normy), teda nie ako sociokultúrna nekompetentnosť.

Záverom možno konštatovať, že autorke sa úspešne podarilo rozkryť podstatu RUOV ako rečovej aktivity rozpoznateľnej pre jej účastníkov a identifikovať tie roviny organizácie a mechanizmy v celej ich zložitosti a vzájomnej súvislosti, ktoré oni sami používajú pre pochopenie toho, čo robia, a na ktoré sa sami preukázateľne orientujú. Práca je významným prínosom pre jednotlivé disciplíny tým, že autorka preukázala nielen vynikajúcu orientáciu v klasikoch a novších rozpracovaniach, ale aj schopnosť ich obohatiť o nový tematický záber a prehĺbiť a rozšíriť ich teoreticko-metodologický aparát.

Dizertačná práca Tamah Sherman „Obracení na víru“ jako komunikační problém: situace prvního kontaktu. Proselyting in first-contact situation má všetky náležitosti doktorskej dizertácie a preto doporučujem, aby na základe tejto práce bol autorke udelený titul doctor philosophiae (PhD).

V Prešove 10.11.2007

PhDr. Milan Ferenčík, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove